

JEZIKI NAGROBNIH NAPISOV V SLOVENIJI: SOCIOLINGVISTIČNE POSEBNOSTI¹

Večina nagrobnih napisov v Sloveniji je v slovenščini oz. njenih socialnih zvrsteh. Ostali so napisani v drugih naravnih jezikih, tj. sosednih, nesosednih in nematernih. Razlike v jezikovni rabi so nekako povezane z obliko in vlogo teh napisov. Obravnava le-teh je z vidika sociolingvistike, jezikovne interference in slovstvenih obrazcev, in sicer v medkulturnem oz. medjezikovnem kontekstu.

The majority of tombstone inscriptions in Slovenia are written in Slovenian (or a variety thereof), but there are also some written in other natural languages which may or may not be contiguous to the Slovenian language area. The form and function of the epitaphs are connected with the differences in language use. Sociolinguistic aspects, linguistic interference and literary formulas are discussed in a crosscultural and interlingual context.

0 Uvod

Jezik je nujno povezan z družbo. Ta družba deluje na razne načine, z različnimi nalogami ali vlogami, ki (navadno) določajo izbor oblikovnih in pomenskih sestavin jezika. Ena izmed vlog jezika (jezikov) je lahko tudi prikaz nagrobnih napisov v določeni družbi. Vsaka družba ima seveda tudi svoje lastne jezikovne posebnosti, in sicer ne samo v svojem glavnem (navadno enem) sporazumevalnem jeziku (znotrajjezikovna variacija), ampak tudi v sorodnih in nesorodnih jezikih, ki jih družba uporablja.

Namen te razprave je pokazati nekaj osnovnih pojavov jezikovne raznolikosti v nagrobnih napisih Slovenije, in sicer v besedilih, napisanih v slovenščini kakor tudi v neslovenskih jezikih, in tudi omeniti dvojezična besedila oz. probleme jezikov v stiku. Jezikovna dejstva bomo v glavnem predstavili tudi z vidika družbenega pomena jezika, ki naj ga ta dejstva ponazarjajo,² ker je, kot smo že omenili, jezik nujno povezan z družbo. Takó narečno besedilo ali starejša jezikovna oblika ali pa besedilo v nemščini vzbudijo v bralcu drugačne občutke kot npr. besedilo v knjižni slovenščini.

Te vrste jezikovne analize nagrobnikov še nisem opazil; redke študije o nagrobnikih, ki obstajajo, se v glavnem nanašajo na poetsko stran nagrobnih napisov.³

¹ Ta razprava je bila prvič podana na letnem zborovanju Združenja kanadskih slavistov (Canadian Association of Slavists) na Windsorski univerzi, 10. junija 1988. Za »jezikovno« pomoč se zahvaljujem še posebno kolegom Lewisu Cooku (esperanto), Laszlu Ivanitsu (madžarščina) in Harmu Pinksterju (holandščina).

² Prim. J. Paternost, Interdisciplinarni prikaz družbenega pomena jezika v slovenskih časopisnih osmrtnicah na dveh kontinentih, v: Slavistična revija 31, 3 (julij–september 1983), str. 187–205; isti, Aspects of stylistic written bilingualism and the social meaning of language among American Slovenes, v: Folia Slavica 6, 3 (1984), str. 359–371.

³ Gl. npr. V. Downs, Folk poetry in gravestone verse, v: Kentucky Folklore Record: A Regional Journal of Folklore and Folklife 25, 1–2 (januar–junij 1979), Bowling Green, KY, str. 28–36; K. M. Campbell, Poetry as epitaph, v: Journal of Popular Culture 14, 4 (1981), Bowling Green, OH, str. 657–668; D. H. George in M. A. Nelson, Resurrecting the epitaph: A holistic approach to gravestone studies, v: Kentucky Folklore Record ... 26, 3–4 (julij–december 1980), str. 83–94.

Naše osnovno gradivo (zbrano največ leta 1983) je s kakih 98 pokopališč v raznih krajih Slovenije in vsebuje vsega skupaj blizu 5000 besedil vseh vrst.

1 Besedila v slovenščini

1.1 Knjižni jezik

Večina naših besedil je napisana v sodobni knjižni slovenščini, kar pomeni, da ta besedila odražajo strukturo in rabo te zvrsti jezika. S tem pokazujemo ne samo določeno raven normiranosti jezikovne oblike, ki si jo je uporabnik pridobil s pomočjo slovenske šole kakor tudi z osebno družbenojezikovno prizadevnostjo, ampak tudi mnoge variante slovstvene kulture; naša besedila vključujejo ne samo enostavne izjave, sporočila ali ugotovitve (v prozi), ampak tudi razne vrste metaforičnih besedil in formalnih poetskih struktur⁴, kažejo torej tipični funkcionalno-sporočevalni knjižni jezik v današnjem času.

1.2 Pogovorni jezik

Ta zvrst je najbolj opazna pri izgovarjavi posameznih besed, kar se vidi npr. pri pisanju *l* namesto *lj* (*življenje* – BV⁵, *trpljenje* – CE, LT) in *n* namesto *nj* (*zadnji* – AJ, CE, MA), ali pa pri izpuščanju nenaglašanih samoglasnikov *i* in *e*, posebno v nekaterih glagolskih oblikah (*je blo* – MA, *vidmo se* – KL, ŠJ, *vidli smo* – KP). Zadnje je lahko (slučajno) povezano s spremeno *glz* (*drazga mojga* – PO). Pogovorno je tudi z *otroci* (MA)⁶. Nepravilno črkovanje, z vidika knjižne pisne norme, seveda ni samo zaradi morebitne pogovorne zvrsti, lahko je tudi knjižna izgovarjava napisana neknjižno, npr. *gdo* (LJ), *moš* (KP). In sprednji sredinski (neširoki) *é* slišijo na Štajerskem kot *í*, npr. *hčirka* (CE), *zmiraj* (MA). V oblikoslovju se vidi pokrajinska pogovornost npr. tudi v needninski glagolski končnici *-ma* (namesto *-mo* ali *-va*), npr. *počivama* (GR), *vidma se* (PT, ŠM, TV).

V besedotvorju imamo ljubkovalne oblike kot npr. *foterček* (LJ) in še posebno imenske deminutive kot npr. *Gelči* (DH) iz *Angela*, *Marči* (LJ) iz *Marjan* ali *Marjanček*. Večkrat opazimo tudi pokrajinsko pogovorno obliko *mogel* namesto knjižne *moral*, npr. *Prerano si mogla ti od nas* (MA). In namesto oziralnega zaimka *kār* imamo včasih *kaj*, npr. (v še vedno popularnem slovstvenem obrazcu) *Kaj ste Vi, smo bili mi / Kaj smo mi, bodete Vi* (MS).

Podrobnejši pregled te vrste gradiva nam pokaže ne samo prvine splošnega

⁴ Gl. J. Paternost, Strukturnopoetski prikaz samogovorov mrtvih v slovenskih nagrobnih napisih, v: Slavistična revija 35, 1 (januar–marec 1987), str. 25–50; isti, Metaphors of mediation in Slovene epitaphs, v: Slovene Studies 9, 1–2 (1987), str. 181–187.

⁵ Kratice za imena tistih pokopališč (krajev), ki so omenjena v tej razpravi: AJ = Ajdovščina, BR = Brežice, BV = Bovec, CE = Celje, ČA = Čatež, DH = Dol pri Hrastniku, DL = Dravlje (pri Ljubljani), DR = Dravograd, GR = Gornja Radgona, IB = Ilirska Bistrica, ID = Idrija, IZ = Izola, JM = Jugorje pri Metliki, KA = Kamnik, KČ = Kočevje, KL = Kloster (pri Metliki), KP = Koper, LD = Lendava, LJ = Ljubljana (Žale), LO = Lokev (pri Divači, Sežani), LT = Ljutomer, MA = Maribor, ME = Metlika, MS = Murska Sobota, MZ = Mozelj (pri Kočevju), NG = Nova Gorica (Solkan), NM = Novo mesto (Ločna, Šmihel), OR = Ormož, PG = Polhov Gradec, PI = Piran, PO = Postojna, PT = Ptuj, RB = Rob (pri Velikih Laščah), RK = Ravne na Koroškem, RN = Rakitna (pri Cerknici), SI = Studenci (Maribor – desni breg), SŽ = Sežana, ŠC = Škocjan (pri Novem mestu), ŠJ = Šmarje pri Jelšah, ŠL = Škofja Loka, ŠM = Šmarjeta (pri Novem mestu), TA = Trereta (pri Tolminu), TO = Tolmin, TV = Titovo Velenje, VO = Veliki Otok (pri Postojni), VR = Vrhnika, ŽU = Žužemberk.

⁶ Gl. J. Toporišič, Slovenska slovnica: Pregledana in razširjena izdaja, Maribor 1984, str. 218.

pogovornega jezika, ampak tudi pokrajinske variante pogovorne slovenščine, in tudi to, kako se posamezniki soočajo s pisno obliko knjižnega jezika.

1.3 Narečni jezik

Zemljepisna narečja so še vedno važna zvrst slovenskega jezika, čeprav jih navadno samo govorijo, ne tudi pišejo. Zato je zanimivo in dokaj nenavadno, ko se nenadoma soočiš s te vrste besedilom v javnosti, npr. *Štu či venč kaj devat* (RK). Lahko rečemo, da je tako besedilo zaznamovano ne samo stilno, ampak tudi »družbeno«. Tako nam npr. besedilo *Goszpôd odküpi düse szlugov szvoji* (MS) vzbudi spomin na dolgoletno pisno izročilo v prekmurščini, ki sega celo v polpreteklo dobo ZDA.⁷

Poleg teh sicer redkih narečnih besedil imamo tudi posamezne narečne oblike ali slovarske enote, npr. *nona* (PI, SŽ) in *nono* (KP) na Primorskem (italijanski vpliv) ali pa *opa* in *oma* na Štajerskem (nemški vpliv), npr. *Opin* in *omin ljubček* (CE). Ko sem si zapisoval besedila v IB, me je mlado dekle vprašalo: *Kaj pa zaprašavaste?* Torej narečna končniška oblika *-ste* namesto *-te*⁸ in osnova *-prašava-*. In nekateri govorniki to tudi napišejo, npr. *Tukaj počivasta* (IB), torej dvojinska končnica *-sta* namesto *-ta*.

Narečno besedilo ali posamezen leksem te vrste ima v tem sobesedilu 'pozitivno' družbeno vrednost, ker je v pisani obliki in je zato za nekatere skoraj jezikovno 'uzakonjeno'. Tako besedilo je lahko nekak semiotičen simbol pripadnosti ali pripadanja, sestavni del krajevne skupnosti, – ali kakor bi rekla I. Winner – »ethnic cultural text«.⁹

1.4 Starejša govorica

Nekatera naša besedila povezujejo več rodov, od 19. stoletja do danes, in tako odražajo družbenokulturne in celo družbenopolitične razlike. Čeprav zastarelo črkovanje predstavlja pravopis 19. stoletja (*solnce* – LJ, *umerl* – KL, *na sveti* – RB, ŠL, *pri Črnomlji* – IB), vseeno najdemo nekaj primerov te vrste tudi v tem stoletju, posebno med obema vojnama, npr. *stariši* (ČA, KA) namesto *starši*.

Med drugim opazimo tudi dokaj zanimivo sociolingvistično korelacijo med stilno nezaznamovanima izrazoma *mož/žena* in zaznamovanima izrazoma *soprog/soproga* (SSKJ pravi o le-teh, da se rabita »v meščanskem okolju«). Naše gradivo podpira to stilno razliko, namreč, velika večina besedil rabi *mož/žena*, in relativno majhno število vsebuje stilno zaznamovani obliki, vendar z določeno statistično in sociolingvistično posebnostjo. (1) *Soprog* se rabi na 15 pokopališčih (posebno v MA, LJ, CE, IB) s kakimi 22 primeri, medtem ko najdemo *soprogo* na 31 pokopališčih s 44 primeri. Torej imamo več *soprog* kot *soprogov*. (2) Medtem ko *soproga* (njega) navadno identificira *soproga* (ona), *soprog* identificira (kolikor je to pač lahko razvidno iz celotnega besedila) ali njen *soprog* sam (ali kdo drug) ali pa se tako pogosto identificira ona sama, npr. v TA so žalujoči ostali označeni z *mati soproga* in *žalostna družina*. (3) Večina naših *soprog/soprogov* je izpred

⁷ Gl. štirivrstično besedilo te vrste iz Rogaške Slatine (tudi opombo) pri Paternost, n. d., 1987 (gl. opombo 4 zgoraj), str. 43.

⁸ Gl. J. Toporišič, n. d., str. 307.

⁹ Gl. I. P. Winner, Theories and ethnic culture texts, v: Sign, System, and Functions: Papers of the First and Second Polish-American Semiotics Colloquia, ur. J. Pelc, R. A. Sebeok in T. G. Winner, Mouton Publishers, 1984, str. 439–455.

l. 1945 in tako nekako označujejo tudi »uradni« konec prejšnje »meščanske« dobe. (4) Na drugi strani pa *soproj* in *soproga* še vedno »aktivno« živita zunaj Slovenije, npr. v ameriških slovenskih časopisnih osmrtnicah (iz okrog l. 1980) je *soproj* celo bolj popularen kot *mož*: od 270 primerov te vrste je okrog 53 % *soprojov* in okrog 46 % *mož*.¹⁰

2 Besedila v neslovenskih jeziki

2.1 Sosedni jeziki

2.1.0 Sociolingvistični (kakor tudi družbenokulturni in družbenopolitični) dejavniki, ki vplivajo na Slovence in njihovo govorico že stoletja, prihajajo od štirih različnih sociolingvističnih svetov, vendar z različno stopnjo intenzivnosti, namreč iz germanskega (nemškega), romanskega (italijanskega), ugro-finskega (madžarskega) in slovanskega (srbohrvaškega) sveta. Naše gradivo vsebuje besedila v vseh teh jezikih, čeprav je njihov vpliv dandanes dokaj raznolik, bolj ali manj intenziven.

2.1.1 Nemščina

Naše gradivo vsebuje kakih sto besedil v tem jeziku, in sicer iz raznih krajev Slovenije, od MZ (blizu KČ) in LJ do MA. Vendar so vsa ta besedila izpred l. 1945 oz. še prej, tj. iz Avstro-Ogrske. Na nekaterih manjših (včasih že zapuščenih) pokopališčih stari napisi niso več čitljivi, npr. potomec bivših Kočevarjev pri obisku rojstnega kraja svojih staršev (blizu KČ) najde od desetih samo tri čitljive (»about 10 Gotschee grave stones, only three legible«).¹¹ To so največ krajša besedila kot npr. *Ruhe sanft!* (SI, MA) ali *Gottes Wille* (MA) in kažejo zgodovinsko ozadje slovensko-nemškega soočanja.

To 'soočanje' ali povezava se nadaljuje tudi danes, saj na tisoče Slovencev že desetletja dela in živi v Nemčiji in Avstriji, kjer ohranjajo svojo slovenskost npr. v kulturnih društvih in dopolnilni šoli slovenskega jezika, ki jo najdemo v Münchnu in Berlinu ter Essnu, Frankfurtu, Stuttgartu, Nürnbergu in še kje. (O teh stvarih lahko beremo npr. v mesečniku *Naš delavec*, ki je v Ljubljani izhajajoča skupna revija slovenskih časnikov za delavce na začasnem delu v tujini.) In vendar, kot je bilo že rečeno, naše gradivo nemško pisanih besedil po l. 1945 ne vsebuje. Verjetno sta za to dva glavna vzroka. Prvič, v Sloveniji nič več ne obstaja domača nemško govoreča (ali vsaj dvojezična) skupina ljudi (npr. Kočevarji). Drugič, osebni kakor tudi kolektivni, skupnostni, spomin na nacistično okupacijo Slovenije je do neke mere še vedno živ. Na to kažejo besedila kot »umrl v taborišču Auschwitzu star 21 let« (DL), »Po večletnem trpljenju v taboriščih Mathausen in Hamburg... je bil potopljen pri Lübecku« (GR), »ustreljen od Nemcev« (IB), »v kamnolomih Mathausena strt« (MA).

2.1.2 Italijanščina

Največ besedil v tem jeziku je v PI in IZ, pa tudi drugeje, in nekatera so napisana po l. 1945, npr. *Pregate un paternoster* (NG) in *Ricordandotti affetto moglie, figli, parentil, amici* (LJ) – zadnje je iz l. 1965 ali kasneje.

¹⁰ Gl. J. Paternost, n. d., 1983, str. 189.

¹¹ Glej H. T. Petsche, Return to Gotschee, v: Rodna gruda (English Section) 4 (maj 1988), str. 2. Gl. tudi E. Petschauer, »Das Jahrhundertbuch«: Gotschee and its People Through the Centuries 1984, izdala Gotschee Relief Association, Inc. of New York.

Sociolingvistični položaj tukaj se razlikuje od »nemškega« predvsem v tem, da v zahodni Sloveniji obstaja italijansko govoreča (in do neke mere dvojezična) manjšina domačinov, katerih glavni sporazumevalni jezik je italijanščina, tudi v šoli. J. Tollefson pravi, da je bil pouk l. 1974/75 v PI v štirih osnovnih šolah in v eni gimnaziji v italijanščini, v šestih drugih osnovnih šolah in eni gimnaziji pa v slovenščini, in da so se v vseh teh šolah morali učiti tudi drugega od teh dveh jezikov, torej da je bil poudarek na dvojezičnosti.¹² Spomin na italijansko okupacijo Slovenije je v naših besedilih prisoten malo manj kot na nemško, npr. »padel v Trstu... v borbi s fašisti« (LO). Verjetno sta to dve glavni dejstvi, ki omogočata napise v italijanščini po l. 1945.

2.1.3 Madžarščina

Besedila v tem jeziku so na Prekmurskem, in posebno krajše variante poudarjajo idejo o miru in prahu in pepelu, npr. *Beke hamvaira* (MS) 'Mir tvojemu pepelu' in *Beke paraikra* (MS) 'Mir njihovemu prahu'. Kot v italijanskih primerih zgoraj (gl. 2.1.2) imamo tudi tukaj besedila s povojnimi letnicami, npr. *Amig éltél szerettünk / amig élünk siratunk* (LD – L. Gorice) 'Imeli smo te radi vse (tvoje) življenje / jokali bomo za teboj, dokler živimo' (1919–1979) in *Jóság és szeredet / örzi az emlékedet* (LD – novo pokopališče) 'Naj dobrota in ljubezen ohranjajo tvoj spomin' (1922–1980).

Ena izmed spodbud za rabo madžarščine v slovenski javnosti je gotovo tudi obstoj dvojezične (madžarsko-slovenske) šole v Lendavi (oz. Lendvi). Taka formalna oz. uradna prilagoditev te vrste dvojezičnega šolanja najbrž ni tako učinkovita pri dvojezičnih prebivalcih onstran meje, na Madžarskem, kjer je »status materinščine učencev glede števila ur blizu statusu tujega jezika«.¹³

2.1.4 Srbohrvaščina

Na nekaterih pokopališčih najdemo posamezna besedila v srbohrvaščini že v preteklosti. Vendar njih število hitro raste, največ zato, ker se zadnja leta zelo spreminja sociolingvistična struktura Slovenije. Popis¹⁴ iz l. 1981 kaže, da je bilo tedaj v Sloveniji skoraj 10 % prebivalcev Neslovencev, in večina le-teh seveda srbohrvaško govorečih.

Večina teh besedil je napisanih v njihovi knjižni obliki, vendar s to izjemo, da se (kjer je to pač umestno) namesto cirilice pogosto rabi latinica 'ali pa morda kombinacija obeh, npr. na enem nagrobniku (z datumom 1872–1979) so imena pokojnikov v cirilici, medtem ko je besedilo samo (citat iz Njegoša) v latinici: *U dobrome je lako dobro biti / Al' se na mucii poznaju junaci* (LJ).

Hkrati s številom teh besedil se seveda večajo tudi njihove posebnosti, npr. razni slovstveni obrazci.¹⁵ Naslednji dve besedili iz LJ kažeta začetek enega takega obrazca (tj. začetek z ozirom na njihovo novo sociolingvistično okolje), ki ga lahko

¹² Gl. J. Tollefson, *The Language Situation and Language Policy in Slovenia*, Washington, D.C. 1981, str. 197, 196.

¹³ Gl. J. Dular, *Ohranjanje maternega jezika pri slovenski manjšini v Porabju*, v: *Slavistična revija* 34, 2 (april–junij 1986), str. 126.

¹⁴ Gl. I. Popit, *Narodnostno opredeljevanje: Kaj so o narodih na Slovenskem ugotovili popisi*, v: *Delo* 27. februarja 1982, str. 20.

¹⁵ O dokajšnji popularnosti slovstvenih obrazcev v slovenskih nagrobniških besedilih gl. J. Paternost, n. d., 1987 (gl. op. 4 zgoraj), str. 43–46.

označimo kot obrazec prezgodnji-odhod-kot-rosa. Starejše besedilo (z datumom 1955-1981) se glasi: *Otišla si prerano / kao rosa, kada sunce / grane, u srcima našim ostadoše rane* (LJ). Druga različica tega obrazca se pojavi leto kasneje (1954-1982), in sicer v malo večjem sobesedilu, toda brez ločil, namreč (LJ):

Tužna rodbina
otišla si mlađa
kao rosa kada
sunce grane
u srcima našim
ostadoše rane
u miru počivaj

Iz zgornjega je razvidno, da je varianta tega obrazca obdana z dvema konstrukcijama, namreč *tužna rodbina* in *u miru počivaj* (najbrž slovenski vpliv), medtem ko se varianta sama razlikuje od prejšnje samo v eni besedi, namreč *mlađa*. Osnovni pomen ostane seveda isti, kajti umreti premlad (*mlađa*) pomeni umreti prezgodaj (*prerano*).

Ta vrsta besedil (v srbohrvaščini, toda v slovenskem sociolingvističnem okolju) nam lahko služi tudi kot gradivo za druge vrste raziskovalnega (sociolingvističnega) dela: Prvič so nam lahko vir dvojezičnih besedil. In že dejstvo samo, da so v splošno slovenskem sociolingvističnem okolju, daje slutiti, da skoraj gotovo kažejo kake jezikovne probleme jezikov v stiku. Drugič, taka besedila nas lahko tudi spominjajo na določeno sociolingvistično »napetost«, ki nastaja zaradi strahu ali vsaj zaskrbljenosti, da bi srbohrvaščina počasi nadomestila slovenščino v (slovenski) javnosti.¹⁶

2.2 Nesosedni jeziki

Število besedil v teh jezikih ni veliko in vzrok njihovega nastanka (v Sloveniji) iz napisa samega ni vedno razviden. Npr. dva napisa v češčini sta bolj osebne narave. Eden je v LJ, in sicer z letnico 1976, drugi je v PI in vsebuje tudi rimo:

Dvě hlavy dobré leží tady v hrobě;
Dvě srdce, hodna světlé paměti.
Jsou opět spolu, jako byly v žití
A známé zvony jim tu budou hrát
kéž drahým duším světlo věčne svítí
A Bůh jim oplatí všecko nastokrát!

Na drugi strani pa imamo dve besedili v holandsščini, vendar s slovenskimi priimki in eden od njiju (v DH) označuje 'počivališče' v slovenščini, namreč *Tihi dom naših najdražjih*. Krajše besedilo se glasi: *Rust zacht / lieve / echtgenote* (DH) 'Počivaj v miru, draga žena'; daljše besedilo je *Rust zacht / lieve / Moeder & Vader*

¹⁶ Prim. J. Toporišič, Družbenostna vprašanja slovenskega (knjižnega) jezika, v: Jezik in slovstvo 32, 6 (marec 1987), str. 178-187, posebno str. 181. Prim. tudi J. P a t e r n o s t, A sociolinguistic tug of war between Slovene and Serbo-Croatian in Slovenia today, v: Slovene Studies 6, 1-2 (1984), str. 227-242.

/ *lief* / *uw scheiden* / *Baart diepe smart* (TV) 'Počivajta v miru, dragi oče in mati, zelo smo žalostni ob vajinem odhodu (vajin odhod nas globoko prizadene)'. Besedila v holandsščini se nam ne smejo zdeti preveč nenavadna, saj so Slovenci živeli in delali tam (posebno v rudnikih) že v začetku stoletja in so zato njihovi potomci v Nizozemski še danes. Tudi dejstvo, da je prvo besedilo iz DH, najbrž ni naključno, saj je DH rudniško področje in je morda kdo od pokojnih nekoč delal v rudniku na Holandskem. Ta besedila razodevajo ne samo prisotnost Slovencev v tej deželi, ampak tudi to, da oni oz. njihovi potomci (ali prijatelji) čutijo, da je umesten in primeren tudi izraz v jeziku njihove druge domovine (Holandske).

Več besedil najdemo v francoščini. To so največ enostavne navedbe ali spomin na pokojne, npr. *À notre père / à notre grand-père / souvenir / à notre mère / à notre grand-mère* (DH). Ostala besedila so v IB, ID in VR in so bila napisana v šestdesetih in sedemdesetih letih. Zgornje besedilo (iz DH) je morda od potomcev Slovencev v severni Franciji, morda celo iz rudarskega mesta Sallaumines, s katerim so se pobratile Trbovlje¹⁷, ki so zraven DH. Naj še enkrat omenimo, da je eno tistih dveh besedil v holandsščini tudi iz DH.

Naše gradivo vsebuje samo eno besedilo, frazo, v ruščini, namreč *Večnaja pamjat* (ME) (bolj točno bi bilo seveda *pamjat*).

Ta sorazmerno maloštevilna skupina nesosednih jezikov lahko seveda naraste tako po jezikih kakor tudi po številu besedil. Naše gradivo npr. ne vsebuje niti enega besedila v švedščini, čeprav živijo Slovenci na Švedskem že nekaj desetletij.¹⁸

2.3 Nematerni jeziki

Latinščina je gotovo najbolj opazni oz. razširjeni nematerni jezik (tj. jezik, ki ga danes nikjer ne govorijo kot materni jezik). Na približno polovici naših pokopališč je vsaj eno tako besedilo (ponekod na desetine), včasih seveda ne izraženo eksplicitno, npr. *Requiescat in pace* (ŽU) ima največkrat akronimno obliko *RIP* (npr. v KL, PG) ali pa *R. I. P.* (npr. v KP, RN, ŠC).

Naj v zvezi s temi latinskimi (neakronimnimi) besedili omenimo vsaj dve sociolingvistični dejstvi. To je (bil) jezik izobraženih, posebno duhovščine; in ta besedila zaznamujejo preteklo oz. polpreteklo dobo, tj. čas pred l. 1945 in še prej. Vendar se pojavi tu in tam kakšno tudi v povojnem času, npr. *Vita mortuorum in memoria / vivorum posita est* (ŠL). (Pokojnik je označen z *gimn. prof.*, 1871–1974, in je bil morda celo profesor latinščine).

Večina teh besedil je seveda na večjih ali pa vsaj starejših pokopališčih, posebno v LJ in potem v smeri CE, MA, OR in PT. Ta zemljepisna smer nekako sovпада s slovenskimi krajevnimi imeni verskega izvora: število teh imen se namreč večja, ko gremo od jugozahodne Slovenije proti severovzhodni.¹⁹ Nadalje nas ta besedila spominjajo na zgodovinsko važnost latinščine v katoliški cerkvi, kakor tudi na to, da je bila latinščina včasih splošni sporazumevalni jezik, neke vrste »lingua franca«, izobražencev.

¹⁷ Gl. I. Cimerman, Mother tongue still reaches them, v: Slovenija 1, 3 (1987), str. 50–52.

¹⁸ Gl. npr. I. Cimerman, Polarni sij nad slovenskimi izseljenci, v: Rodna gruda 33, 12 (1986), str. 29–31.

¹⁹ J. Paternost, Structural and semantic aspects of Slovenian Place names, v: International Journal of Slavic Linguistic and Poetics 15–16 (1982), str. 331–340; gl. str. 338.

Drugi (pisani) jezik, ki ga tu lahko omenimo, je (stara) cerkvena slovanščina, npr. И ГЛЪГОЛА ИМЪ: МИРЪ ВАМЪ (MA) – najbrž bo to iz Jan 20:26. Tudi ta jezik (s svojimi narodnimi variantami ali »recenzijami«) lahko štejemo do neke mere za splošno sporazumevalni (pisani) jezik preteklosti. Včasih ni lahko opredeliti oz. določiti varianto te vrste, npr. besedilo *Da počijut ū mirê* (MA). Vsekakor je to primer nekake slovanske »lingue france«, kakor je tudi zveza *mir vam* v prejšnjem besedilu. Ta dva jezika (latinščino in cerkveno slovanščino) lahko označimo tudi kot hieratična jezika, tj. jezika liturgije, obredov, svečeništva.

Nazadnje imamo še eno besedilo v esperantu, namreč, *Estu la tero al ili pli / malpeza ol estis la vivo* (NM) 'Naj jim bo zemlja lažja, kot (jim) je bilo življenje'. Tudi esperanto imamo lahko za jezik splošnega sporočanja: neke vrste »lingua franca«, spet (kot latinščina) bolj pisana kot pa govorjena, posebno med izobraženci.

3 Dvojezična besedila – jeziki v stiku

Pri taki jezikovni raznoličnosti, kot jo opazimo v teh napisih (tj. v besedilih v slovenskem in neslovenskih jezikih), bi človek pričakoval, da bodo naši nagrobniki dokaj rodovitna tla tudi za dvojezične napise. In vendar ni tako. Naše gradivo premore le nekaj pravih dvojezičnih besedil, npr. v PI imamo slovensko/italijansko besedilo, nanašajoče se na človeka s slovenskim priimkom (*Knez*), ki je bil rojen l. 1921 z imenom *Alojz* in za njim žalujejo sedaj *žena sin in družina* ter je umrl l. 1971 kot *Luigi* in za njim sedaj žalujejo *Moglie Figlio E Familiari*. Bolj splošno dvojezično besedilo v IZ nas vzpodbuja k spoštovanju do pokojnih: *vsedi se in posveti v mislih spoštovanje padlim za svobodo naših narodov – za socializem / siediti e un pensiero di gratitudine ai caduti per la liberazione dei nostri populi – per il socialismo* (IZ).

Poleg teh zelo redkih dvojezičnih besedil imamo nekaj takih, ki se dvojezična samo zdijo: dve besedili stojita drugo poleg drugega in dajeta vtis dvojezičnosti. Takó npr. besedilu *Ko bi solza te zbudila ne bi te črna zemlja krila* (ŠL) sledi v francoščini *REGRETS / LES ANNEES / PASSENT / LE SOUVENIR / RESTE*. In v LD najdemo na istem nagrobniku naslednji navidezni dvojniki: *Zaman solze in vzdihovanje, ta dom ostaja tihi in nem* in *Csak az émlkek élnék / szerelemröl, jo tettekröl beszélnék* 'Samo spomini živijo, govoreč o ljubezni in dejanjih'.

V TO imamo najprej tole besedilo v slovenščini: *Ti svet zapustil si mi mlad / v žalost zakopal družino / v sili vsem pomagal rad / si vreden blagega spomina / žalujoča žena in otroka*. Sledi pa mu v italijanščini *Qui dolenti / posero genitori / fratelli sorelle e cognati*. Imeni pokojnega (v tem napisu) sta tudi zanimiva mešanica, namreč priimek je *Bellomo* in osebno ime je *Jožef* (1916–1957). In v VO (iz l. 1934) je daljše besedilo (šest vrstic) v slovenščini, temu pa sledi (neenako) besedilo v nemščini *Hier unter diesem kühlen grabes ruhet die Maria. . . Gott segnet ihre. . .* (VO). Naj mimogrede omenimo, da taka na videz dvojezična besedila najdemo tudi v ameriških slovenskih časopisnih osmrtnicah.²⁰

Ko govorimo o dvojezičnih besedilih, imamo seveda v mislih besedila v dveh različnih jezikih, toda z istim obvestilom tj. vsebina ali namen sporočila je isti

²⁰ Gl. J. Paternost, n. d. 1983, str. 198.

v obeh jezikovnih oblikah. To tudi pomeni, da imajo takšna (dvojezična) besedila isti vir oz. se nanašajo na istega posameznika. Vendar si dvojezična besedila lahko zamišljamo ne samo na osebni, ampak tudi na neosebni ravni, na bolj splošni družbeni ali sociokulturni ravni, na ravni dveh jezikovnih kultur. Morda bi taka besedila lahko označili kot kulturno enakovredna besedila.

Tako imamo lahko na istem pokopališču, vendar na raznih nagrobnikih, napise v različnih jezikih, toda z isto vsebino, npr. v CE, GR, SI (in še marsikje) imamo *Na svidenje* na enem nagrobniku in *Auf Wiedersehen* na drugem. In v GR vidimo na enem kamnu *Počivaj v miru*, na drugem pa *Ruhe in Frieden*. Imamo lahko tudi trojezično različnost istega sporočila, npr. v CE vidimo *Počivajte v miru* (vsaj 118-krat), *Ruhe in Frieden* (3-krat) in *Requiescat in pace!* (izpisano enkrat, vendar velikokrat v skrajšani obliki, kot je bilo zgoraj že omenjeno). Tako lahko govorimo o dvojezičnih besedilih na dvokulturni ravni, in bi bilo zanimivo bolj natančno pogledati tudi to vrsto jezikovne variacije. Morda kakšna družba (kot celota) rada uporablja nekatere slovstvene obrazce, ki segajo prek jezikovnih omejitev, in se tako počuti bolj povezana, enotna, kljub svoji veliki jezikovni različnosti ali raznolikosti.

Naše gradivo ne vsebuje nobenega pravega slovensko-hrvaškega dvojezičnega besedila. Imamo pa številna, ki kažejo (jezikovno) važnost tega jezikovnega stika. Posledice tega stika vidimo na raznih ravninah jezika, posebno še (kakor nam kaže pisava) v glasovju in slovarju, npr. v nerazlikovanju med *č* in *ć* (*ožaloščena porodica* – BR, DR). V *Spomen podižu mož Kuzmić... i sin* (JM) bi moralo biti *muž*, edino če je *mož* Slovenec, kajti *Kuzmič* je lahko tudi slovenski priimek. Podoben primer tega mešanja ali interference sta tudi naslednji dve besedili. V IB imamo *Poklanja sin i mož*. Če naj bi bilo to slovensko, potem bi moralo biti *in* in morda tudi dvojinjska oblika glagola (*poklanjata*), in če hrvaško, potem *muž* in morda tudi množinska oblika (*poklanjaju*). Drugo besedilo je varianta zelo produktivnega slovstvenega obrazca, ki ga najdemo na skoraj vsakem slovenskem pokopališču (glej primer zgoraj). Hrvaška varianta z vplivom slovenščine (BR):

Ako ljubav čudo bi storila
i moja suza bi te probudila
nebi te krila prerano črna zemlja
Tužna žena /i/ braća.

Glagol *storiti* je tipično slovenski, ne hrvaški, in kot prej imamo tudi tukaj nerazlikovanje med *č* in *ć* (tudi *ć*), tj. *braća/braća, črna/crna* (kar seveda tudi kaže pogostno nerazlikovanje med *č* in *ć* v pogovorni hrvaščini sami in morda tudi vpliv slovenščine). Medtem ko veznik *ako* obstaja v slovenščini (čeprav se rabi manj in manj), ga nikdar ne najdemo v našem slovstvenem obrazcu (v slovenščini), marveč vedno ali veznik *če* ali pa *ko*, in sicer v stotih primerih. Nazadnje opazimo (kot v mnogih slovenskih obrazcih te vrste) tudi tu nepravilno ločevanje, namreč *nebi* namesto *ne bi*.

Zgornji primeri torej kažejo ne samo nekatere probleme stika (mešanje, interferenca) med slovenščino in srbohrvaščino, posebno na tradicionalnih obmejnih področjih (npr. v BR, IB, JM), a včasih tudi daleč stran od hrvaške meje (npr.

v DR), ampak tudi to (kakor je že bilo omenjeno), kako lahko slovstveni obrazec služi kot sestavni del, kot most, v tem medkulturnem stiku. Zato bi morda lahko tudi nekatera naša besedila označili za dvokulturna ali pa morda za dvojezična na (med)kulturni ravni.

4 Zaključek

K. Campbell pravi, da je pokopališče "the most heavily laden symbol that any civilization creates for itself"²¹, tj. da je najbolj obremenjeni (pomensko natrpani) simbol, ki si ga kaka civilizacija ustvari. Nagrobni napis v Sloveniji so tudi važen del tamkajšnje 'civilizacije'. Ta razprava se je dotaknila samo enega njenega dela, njene jezikovne variacije.

Najprej smo videli nekaj jezikovnih variant slovenščine same. Te variante nam povedo, da slovenščina (kot vsak drug jezik) ni samo ena in ista oblika sporočanja, ampak sestoji iz več zvrsti, s pomočjo katerih premošča generacije, identificira krajevne posebnosti, stopnjo izobrazbe, željo biti enak drugim, pa tudi drugačen od drugih, bolj krajeven, individualen. V enih napisih spoznamo znanega pesnika, v drugih opazimo slovstveni obrazec in v tretjih se poraja izvirno besedilo; eni so gostobesedni, drugi redkobesedni, tretji celo enobesedni (s samo osebnim imenom in nič več).

Besedila v neslovenskih jezikih pokazujejo to družbeno »zapletenost« (stičnost ali povezavo ter raznoličnost ali nasprotje) še veliko bolj. Opazimo jo ne samo med posameznimi skupinami jezikov (sosedni/nesosedni, nematerni), ampak tudi med posameznimi jeziki (besedili) samimi. Tako nam besedila v nematernih jezikih kažejo, da so to jeziki širšega sporazumevanja, »*lingue france*«, in da so v glavnem pisani, ne govorjeni. Na drugi strani pa vidimo, kako se latinščina razlikuje od cerkvene slovanščine in esperanta v tem, da statistično prevladuje in da je že bolj ali manj simbol pretekle in polpretekle dobe in duhovništva.

Besedila v »nesosednih« jezikih so za zdaj maloštevilna, vendar lahko postanejo bolj pogostna, ko oz. če se več ljudi vrne v Slovenijo oz. ima stik s Slovenijo. Pri »sosednih« jezikih vidimo, da sta italijanščina in madžarščina nekako omejeni na določeno zemljepisno področje in da se napisi nadaljujejo, posebno še zaradi obstoječih narodn(ostn)ih manjšin v Sloveniji, tudi po vojni. Na drugi strani pa opažamo precejšno nasprotje med nemščino in srbohrvaščino: oba sta sicer širša sporazumevalna jezika, vendar s to razliko, da je srbohrvaščina zamenjala nemščino, kljub temu, da je veliko Slovencev v stiku z obema (v Sloveniji, Nemčiji). Vpliv srbohrvaščine s te vrste funkcijo narašča še prav posebno zaradi številnih srbohrvaško govorečih priseljencev v Sloveniji in zaradi nekako uradnega »vsiljevanja srbohrvaščine za vsejugoslovanski jezik«.²²

Dvojezična besedila niso važen del našega besedilnega inventarja. Imamo pa zato več psevdodvojezičnih, in seveda še veliko več primerov oz. problemov jezikov v stiku, posebno med slovenščino in srbohrvaščino. Koristno bi bilo raziskati medkulturni stik teh besedil, to se pravi, kulturno enakovredna besedila,

²¹ Gl. K. M. Campbell, n. d., str. 657.

²² Glej izjavo, ki jo je Slavistično društvo Slovenije sprejelo na svojem rednem občnem zboru 1. oktobra 1987 v Bohinjski Bistrici, v: Jezik in slovstvo 33, 3 (december 1987), str. 78.

tj. tista, ki so izražena dvo- ali celo trojezično (*Počivaj v miru / Ruhe in Frieden / Requiescat in pace*). V tem medkulturnem oz. dvo- ali trijezičnem sobesedilu bi bilo še posebno koristno raziskati rabo slovstvenih obrazcev.

J. Fernandez pravi, da so ti nagrobniki "at the center of the human condition"²³, to se pravi, nekako v središču človeškega stanja, situacije ali dogajanja. So simbol kočljive »usode« umrljivega človeka, smrtnika, kot pravi sledeče (dvojezično) kulturno ekvivalentno besedilo v MA (na dveh različnih nagrobnikih): *Dopolnjeno je / Dokonano je*, torej ob smrti življenje, trpljenje je končano. Ko že govorimo o simboliki oz. simboličnosti, dodajmo, da lahko jezik, tudi jezik nagrobnikov, sistematično prikažemo kot važen, celo mogočen, simbol kulture in religije²⁴, in da iz njega lahko vidimo, kako si posamezniki ali skupnosti iste (jezikovne) simbole razlagajo različno.²⁵

SUMMARY

Epitaphs are still an important part of a typical cemetery in Slovenia and they symbolize or exhibit several aspects of the civilization there, including language varieties. This variation is discussed in terms of form and function, especially their sociolinguistic aspects. The study is based on almost 5000 epitaphs from some 98 cemeteries in Slovenia collected mostly in 1983.

Texts in Slovenian exhibit a variety of linguistic forms ranging from literary and colloquial standard to (geographical) dialects and archaicisms or the older 'ways of speaking.' Texts in non-Slovenian (natural) languages, on the other hand, are classified into three groups, namely, the contiguous languages (German, Italian, Hungarian, Serbo-Croatian), noncontiguous languages (Czech, Dutch, French, Russian) and the nonnative natural languages (Latin, Church Slavic, Esperanto).

These texts and languages show the complexity of a contemporary society and exhibit both connecting and differentiating features. For example, within Slovenian, a dialectal term separates someone from the standard but may also serve as a unifying feature locally; and the terms for 'wife/husband' and 'spouse' (*žena/mož, soproga/soprog*) may likewise 'connect' certain social groups, on the one hand, but may also differentiate, on the other hand, between the official and unofficial society in the public domain. Or, the contiguous languages like German and Serbo-Croatian may be viewed as languages of wider communication, but with quite different and contrasting historical and contemporary ramifications.

Bilingual texts are rare, but we do find in their place examples of linguistic interference and culturally patterned bilingualism (or even multilingualism), and literary formulas in a crosscultural and interlingual context.

Finally, a systematic presentation of the language of epitaphs could be made, since it is an important, even powerful, symbol of culture and religion and from it one can see how certain shared (linguistic) symbols may be interpreted differently by different individuals or groups.

²³ J. W. Fernandez, Afterword: At the center of human condition, v: *Semiotica* 46, 2-4 (1983), str. 323-330, gl. str. 323.

²⁴ Prim. F. W. Dillistone, *The Power of Symbols in Religion and Culture*, New York 1986.

²⁵ Prim. L. Fowler, *Shared Symbols, Contested Meanings: Gros Ventre Culture and History, 1778-1984*, Ithaca in London 1987.